

„Ez a könyv végül »a magyar Salinger« lesz”

TANDORI DEZSŐ: JÁTEK-TÖRTÉNET

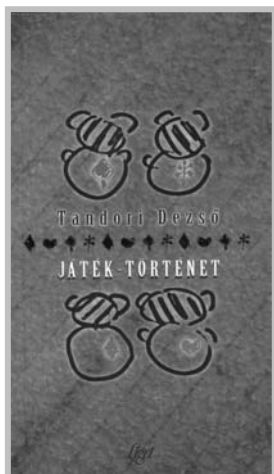
Az íróasztalom fölött néhány bekeregetezett Tandori-grafika lóg a falon; egy müzzuschlagi előadás német nyelvű, autográf szemléltető képei. Az egyiket, az éppen szemmagasságban lévő *Grenzfall Kant-Witti* címűt mostanában különösen sokat nézegetem. Szögletes határkövet ábrázol, néhány fűcsomóval a tövében. A táblán nyilak mutatnak túl a sarkokon, alatta pedig csupán ennyi áll: „Dahin! Dahin”.

Az utóbbi időben – Tandori Dezső újabb és újabb prózakötetének elolvasása után – mind jelképeesebbnek érzem ezt a több mint öt esztendővel ezelőtt készült fekete filcrajzot. Számomra újabb jelentésekkel telítődött az elmúlt években. Imáron nem csupán egy sajátos gondolkodásmód és költészetfelfogás vizuális megjelenítése, de szemléletes kifejezése Tandori életmódváltozásának és művészi útkeresésének is. Annak, amit az 1995-ben megjelentetett *Madárzsokéban* így fogalmazott meg: „Nem, nem lettem a »verebek« balekja, és a mackóké, és a lovaké

sem vagyok... a könyveké sem... inkább csak azért próbálok »könyvet csinálni«, hogy az ne legyen: nem tud... nem bír akarni...”

Korábban szokás volt – főként az „olvasók” körében, de még kritikusként is – a prózaíró Tandorit félvállról venni. Mindenekelőtt a témára legyintettek rá. Hiszen a „megállapodott” emberek egy idő után általában komolytalannak gondolják, aki folyton a gombfociról, a plüssmedvékről, a kártyabajnokságáról és a madarairól beszél. Mindezt rosszabb esetben infantilizmusnak, jobb esetben gyerekeknek való irodalmi csecsebecséknek minősítették, szinte észre sem véve a szellemesség álarca mögé bújtatott szellemet. A Játék szellemét, a Szellem játékát.

A prózaíró Tandori Dezső voltaképpen úgy járt, mint Karinthy. Mindezt maga is érezheti, ezért emlegeti őt olyan gyakran, és minden bizonnyal ezért az utóbbi évek prózaáradata és benne az önértelmezés szembetűnő gyakorisága. Mint ha – vállalva a saját élet-mű-alkotás magyarázatának kétségtelen kockázatát – folyamatosan arról (is) beszélne, hogy számára az említettek nem a gyermeteg játszadozás lehetőségei, hanem mint minden igazán fontos dolog: halálosan komolyan vett passzió. Miként Tandori a *Játék-történetben* – Karinthy Frigyeset parafrázálva – kijelenti: „nekem a játék nem játék”, egészen pontosan: „nem minden játék játék”. S mindenekelőtt: „a játékról írni, tessék, épp hogy nem játék”.

Liget Könyvek
Budapest, 1998
257 oldal, 1720 Ft

Ebben a kötetben Tandori a játék-terreit veszi számba. A témából adódóan e könyv vallomás is és családtörténet is, miként a *Pályáim emlékezete* és a *Nem löverseny!* is az. Szerzőjük ezúttal módszeresen gondolja végig mindazt, ami a saját szavaival úgy fogalmazható meg, hogy bár „én nem akartam soha játszani”, mégis „iszonyat, mennyit játszottam”. Mert a játék nemcsak elkíséri gyermekkorától, de kísérti is. Nem mondja ki, de nyilvánvalóan érezteti, hogy játékra lett predestinálva. Azzal éppen úgy, hogy apai nagyanyját – és ezt a névmágiához vonzódó Tandori ebben a könyvben is többször hangoztatja – *Turfitt* Annának hívták, mint azzal a meghatározó gyermekkori alapélménnyel, hogy „játékaimat a romokból kotortuk ki”, „a játékokat kimentettük, a játékok szentek voltak”.

A *Játék-történet*ben Tandori a saját játékainak históriáját eleveníti fel és arról beszél, hogy életének történetében mit jelentenek ezek a játékok. Nem csupán dokumentált műhelygond, amikor azon töpreng, hogy „filozófiailag nézve, érdekes: a medve nem játék, de medvékről stb. játékos könyveket lehet írni. [...] Ez a könyv nem lehet játék-dolgaim összefoglalása”. Akkor pedig micsoda? A *Játék-történet* szerintem egy sajátos élet-filozófia kifejtése, s mint ilyen, valóban „vallomás”, ahogyan a szerző a 237. oldalon saját maga definiálja a kötetet.

Tandori, bár szokás szerint csapong, sok mindentről elmondja véleményét benne; általános kérdésekről és személyes dolgokról egyaránt beszél. Az utóbbi években megjelent könyvek többnyire rosszkedvű, kiábrándult, gyakran keserű állásfoglalásai, valamint az elmúlás-hangulat a *Játék-történet* intonációját is meghatározzák. Tandori gondolatmenetének kiindulási pontja, hogy „az egész fizikai meglét: az a nagy szerencsejáték”. Azonban „meghalni nem játék. Nekem sem lesz az”. Az ebből következő szorongással magyaráz-

ható álláspontja, miszerint „az egész emberéletnek, e gonosz játéknak nem kellett volna elkezdődnie a Földön; a teljes játékot kiiktatnám: nem kellett volna emberi élet a Földre”. A szeretteit sorozatban elvesztő, magányos, a világot egyre ridegebbnek érző, és benne helyét nem találó ember hangján szólal meg, amikor nyomtatékkal hangsúlyozza, hogy „a játékban nem szabad csalni. Ez pedig: nem az élet lenne. Szeretni: nem az élet. Szeretni: az a játék. [...] A szeretet, a jóság, a jó: az már külön játék. Azt akarni kell, azt ki kell találni, ahhoz oda kell ülni, arra időt és életet, az életünket kell áldozni. [...] Az embernek, hogy ne csak kegyetlenkedjék és ne csak megéljen, játszania kell. Ha más nem, hát ennyit: hogy nem csupán kegyetlenkedik és nem csupán megél”.

Ez Tandori Dezső ars poeticája. A humanum, mindenekfölött. Az életnek a játék „csupán” az eszköze lehet, semmi esetre sem a célja. Ok és okozat felcserélése végzetes lehet, ezért az „emberi kapcsolatokkal, kapcsolatokban én még annyira se »játszottam« soha – jelenti ki az író –, hogy a dolog szabad játékát engedni akartam volna. Vagy a legtekélyesebb hadműveletet célozzuk meg, a legjobb lebonyolítást, vagy hagyjuk az egészet!” Tandori szerint az *erkölcs* az a „nagyjátékszó”, amellyel óvatosan kell élni. A létezés és benne számtalan emberi kapcsolat azért kiábrándító, mert a játékszabályokat gyakorta felrúgjuk és/vagy visszaélünk a helyzetünkben fakadó előnyökkel.

Vagyis csalunk és hazardírozunk. Ez az, amiből Tandori, amennyire csak tehetette/teheti, már a kezdetektől igyekezett kimaradni. A Nagy Koala Kártyabajnokság, melyet már negyed század óta folyamatosan űz a feleségével, az elvonulást, a tisztaságot és a maga választotta társaságot jelenti számára. Úgy érzi, hogy a „harmónia: csak az itthoni kártyabajnokság, csak az marad, csak ezek dolga”. Ugyanakkor azzal is tisztában van, hogy az így

folytatott játék ambivalens elfoglaltság. Mint az angyalok, a játék is „iszonyú” dolog. „Kicsit nem az. De nagyon igen”. Azonban időnként vele is megtörténik, hogy bizonyos esetekben a kelleténél komolyabban veszi. Ilyenkor „a játék menekvés – melytől, persze, irtózom; London, lovak – is”.

Tehát a Játék rabja, és amit csinál, a Rab játéka. A játék Tandori számára így gyakorta pótcselekvés, annyira, amennyire. Metamorfózis-vágy és -kényszer egyszerre. Mint írja, „a bélyeg is nagy játék volt”, a sakk ellenben „nekem félig játék csak. Félig a háború része. Le ne égjek. Akinél én vagyok jobb, azzal szemben játék. Különben a reménytelenség belátása”.

A vallomásos *Játék-történet* szerzője azt viszont határozottan leszögezi, hogy bár sokan az ellenkezőjét gondolják, számára „a játékmedvék nem játékok, nem is játékmedvék, a madarak nálunk végképp nem voltak azok”, „a létezésük nem volt játék”, „a madarakkal nem »játszottunk«”. Akik másként közelítenek a róluk, a „velük együtt” írtakhoz, alaposan leegyszerűsítik a befogadást. Sőt, menthetetlenül félreértik a Tandori által megfogalmazottakat. E könyvében feltűnő következetességgel igyekszik oszlatni a homályt, a félreértéseket és a legendákat saját tevékenysége körül. Dolgozószobába enged bepilantani, alkotásmódot leplez le és műhelytitkokat árul el a *Játék-történet*ben. Fontosnak érzi nyilvánvalóvá tenni, hogy meglehet, sokan éppenséggel ezt feltételezték, valójában azonban „nem »ellenállásból« írtam medvékről, verebekről, gombócíról. Azért, mert arról kellett írnom, egész mindenemmel. Ezért lesz az, hogy ez a könyv, végül »a magyar Salinger« lesz abban az értelemben, ahogy Seymour, Teddy stb.”

Tandori a *Játék-történet*ben szívesen magyarázza, mit miért tett az elmúlt évtizedekben. Mintha eleve ezzel a szándékkal írta volna meg könyvét. S azzal

a vággyal, hogy végre tisztába tehesse leendő közönsége számára, hogy szerinte miként lenne célszerű olvasni munkáit. Azonban Tandorit nemcsak a félreértések bántják, de a közöny és a visszhangtalanság is, a valóban értők, a „játészótársak” visszajelzéseinek hiánya. Mással nem tudom magyarázni a nyilvánvaló önértelmezések központi szerepét a könyvben. Mi más miatt írná, hogy mára belőle minden „érzés kihalt, csak tudatok élnek. Ez is érhet valamit, mondom társnémnak, hogy ezt valaki elmondja magáról. Vagy jó, vagy érdekes, valami mindenképpen lesz ez annak a 17 és 12 embernek, mondom, aki elolvassa”. Valós dilemmának tűnik, amikor Tandori azon töpreng, hogy a privát kártyabajnokság és a nyugat-európai lóversenyzés miliőjének és lényegének érzékeltetésekor „a konkrét eredmények az olvasónak semmit se mondanak. A lényeg – az olvasónak –: mit jelentenek számomra ezek az eredmények. Ha ezt tolmácsolni tudnám. Ez sem biztos. [...] De ha effélékből túl sokat sorolnék, az olvasó unna. Nincs igazi kapcsolatlétezés egy fokon túl. Nincs egymás igazi átélhetősége, még a játékban, a játék révén sem. Ez az emberi fogyatékoság – vagy adottság – törvényszerűen vezetett a sajtó, rádió, tévé stb. mindenhatóságához, az Internethez, s vezet még ki tudja, meddig. *Wir sind nicht einig*, mondja Rilke. Nem egyezünk. Nem tudok senkivel igazi egységbe kerülni”.

Szerintem e vágnak kifejeződése a *Játék-történet*. Egészen pontosan: az elmagányosodott ember kitörési kísérlete. Monológ, mely másoknak (is) szól. Tisztába tétel, a vele kapcsolatos vélt és valós félreértések magyarázata élete meghatározónak érzett fordulópontján – rajongva szeretett madarai halála után, a hatvanadik életéve táján – annak érdekében, hogy megértsék, és hogy megértse saját magát.

Mindennek egyik szemléletes példája, ahogyan a lóversenyzéshez való viszonyát

igyekszik tisztázni. Persze ezt is a maga sajátos módján. A kilencvenes években ideje egy részét külföldi lóversenypályákon töltő Tandori állítja, hogy „mostanra úgy elmúlt az utazási vágy, hogy...” Mégpedig azért, mert „ha külföldön vagyok, az nekem a magány. A már-a-játékon-istúli rendszer. Ma a megélhetés mellett nekem a játék a legnagyobb rendszer. De nem a ló! Az már úszik is ki”. Akkor pedig mivel magyarázható a folyamatos fogadásvágy, az, amelyről a *Pályáim emlékezetében* vagy a *Nem lóverseny!*-ben olyan meggyőzően beszél, és amelyet nyilvánvalóan halálosan komolyan vesz? A *Játék-történet*ből ez is kiderül, amikor Tandori hangsúlyozza, hogy „lóra csak azért tudok tenni, mert nyerni kell. Az egész lóból kb. csak ez érdekel. A rendszere. A sors, a matematikai összefüggések, a zsoke és ló mint név, nyelvi elem, de nem játék!” Hanem „mantrázás. Szótagok ismételtése”, ahogyan az utóbbi csaknem tíz esztendő elfoglaltságát Tandori nevezi. Húsz évnyi önkéntes szobafogság után kényszerű kimozdulás otthonról, de úgy, hogy közben kedves madarainak és több-mint játékmedvéinek neveit mormogja, keresi és véli felfedezni mindenhol. Ezért „a klubnevek »imamalma«, mantrája, meg hogy az életemnek ez a közepe”. [...] „Ezt nevezem én a belső sűgásnak, az átélésnek stb. Hogy »irodalmi« és egyéb dolgaimat transzponálom lónevekre, ló- és versenykörülményekre stb.”

Vagyis a lóversenyzés Tandori számára nem hóbort és nem különtség, hanem menekülés és a múlttal való folyamatos kapcsolattartás lehetősége. Gyengécske szójátékkal élve: az irodai lóversenyjáték jelenleg a nyugtalan író legkifejezőbb *lógó!*-ja. Oly sok év boldog helyhezköttése után jobb-híján-aktivizálódás. Új életforma. Könyve 212. oldalán félreérthetetlenül megfogalmazza, hogy miért látogatja a versenypályákat. Számára a lóversenyzés harmadrészt „szerencsejáték”, harmad-

részt „érzék és hozzáértés”, harmadrészt „egzisztenciális átélés”. A lóversenyzés lehetővé teszi, hogy immáron „az sincs, hogy csak nézed. Ami történik. Mindig kívül voltál a történésen. A lóval benne vagy”.

A *Játék-történet* – és a már emlegetett köteteket – persze lehet(ne) másként is olvasni. Tekinthetnénk, mondjuk, szerepjátéknak, melyben azt, aki beszél elkülönítenénk attól, akit a borító és a címlap a könyv szerzőjeként megnevez. Talán érdekes játszadozás lenne, de meggyőződésem, hogy egyúttal erőltetett és értelmetlen is. Ahhoz túlzottan is egyértelmű a leírtak vallomás-jellege és az ismert privát szférával való nyilvánvaló egyezése. Kétségtelen azonban, hogy az általam felkínált olvasási stratégiából önkéntelenül következik a kérdés, miszerint Tandori legújabb prózaköttei nem önisméltések-e?

Tagadhatatlanul azok is. Azonban úgy tűnik, hogy az író mindezt előre átgondolt koncepció szerint teszi. A már említett *Madárzsoke* című könyv második kisprójájában olvasható, hogy „a lovaknak Szépéróm adott át, a halála után. Ez Bécsben történt, többször meg is írtam. Elvem azonban, hogy azért írok meg mostanában valamit olykor több ízben is, mert különféle anyagok összefüggésére utal így az azonos elem, valamint a ki-olvassa-épp esetlegességeit jobban szűröm ki így matériám többszöri indításával, versenyztetésével”. Mindez magyarázat lehet arra, hogy Tandori a legutóbb megjelentetett prózakötetekben miért tér vissza folyamatosan ugyanoda. Persze ennek ellenére ezen elgondolásnak egyértelműek a veszélyei is. Biztató, hogy ezt Tandori is érzi, legalábbis ezt sejtetik az efféle megjegyzései: „Szabály ellen ott vétettem, hogy az önkomentálásnak is van egy határa. S talán áthágtam a megengedhetőt. Mégis: egy olyan világban, ahol az olvasó túlságosan kevés olvasótárral »van megtámogatva«, nem árt egy-s-kettőt közelíteni,

egyét-mást kifejteni, juthasson egyről a kettőre – utálom ezt is! – az olvasó, juthasson eszébe ez-az, ami különben nem jutna, s akkor nem a könyvet ítélné meg, hanem saját lehetőségeinek körét rajzolná újra, az meddő lehet.”

Megfontolandó kijelentés, mindenféle értelemben. Újabb prózafolyamáról már csak azért is nehéz végérvényes bírálatot mondani, mert Tandori tudhatóan sorozatokban gondolkodik. A *Játék-történet* is egy ciklus darabja, az 1997-ben megjelent, abszolút személyes *És megint messze száll-*

nak után „egy trilógia középső része”. A zárókötet, az *Utolsó posta Budapest* már napvilágot látott. A sorozat egészének áttekintése után minden bizonnyal nemcsak az derül majd ki, hogy ez a könyv végül valóban „a magyar Salinger” lesz-e, de az is, hogy mennyiben igazolható Tandori Dezső azon állítása, miszerint „talán 60. évemre hoztam rendbe a prózai szénám”.

Sánta Gábor